

Marek Radoch

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Objazd hołdowniczy Ludwika von Erlichshausena w 1450 i 1451 roku

Streszczenie: Dzięki zachowanej interesującej relacji, wydany drukiem przez Maxa Toeppena i oprócz tego historyka, przez innych badaczy dotychczas niewykorzystywanej, możliwe było szczegółowe prześledzenie przebiegu objazdu hołdowniczego wielkiego mistrza Ludwika von Erlichshausena (przez Prusy Górne i Dolne, ziemię chełmińską i Pomorze) w czasie cztery miesiące w 1450 r. (od pierwszych dni maja do początku września) i podczas tygodnia w lipcu 1451 r. Przebywanie przez wielkiego mistrza w 71 ośrodkach administracyjnych państwa krzyżackiego świadczyć może o ich dużym znaczeniu w owym czasie i takie odwiedziny zwierzchnika Zakonu mogło być dla ich mieszkańców zaszczytem. Natomiast mieszkańcy z okolicznych miejscowości, do których zwierzchnik Zakonu nie przybywał, udawali się dla złożenia hołdu do najbliższego ośrodka odwiedzanego przez Ludwika von Erlichshausena. Wielki mistrz, jak można się domyślać nocował wraz ze swoją świtą, w mijanych zamkach krzyżackich. Hołdy składali rycerze, knechci, wolni wielcy i mali, sołtysi, rajcy, ławnicy pospólstwo miast, a także przy siężni wałowi, sołtysi i członkowie rad wsi żuławskich.

Zachowana relacja, oprócz tego, że ukazuje nam ówczesną sieci miast i wsi, to także pokazuje nam, gdzie zamieszkiwały wówczas na terenie państwa krzyżackiego niektóre większe i aktywne skupiska Prusów, Mazurów i Niemców.

Słowa kluczowe: Ludwik von Erlichshausen, hołd, objazd, wielki mistrz, zakon krzyżacki

Stało się zwyczajem, że wielki mistrz zakonu krzyżackiego w pierwszych dniach po wyborze na urząd przyjmował hołd od przedstawicieli stanów na pierwszym zjeździe zwołanym w tym celu przez namiestnika, natomiast w następnych miesiącach odbywał podróz po wszystkich podległych mu jednostkach administracyjnych (komturstwach, wójtostwach, prokuratorciach), przyjmując osobiście wyrazy posłuszeństwa i czci od rycerzy i knechtów, bardziej i mniej zamożnych wolnych oraz od ludności miast. Ludwik

von Erlichshausen, wybrany na wielkiego mistrza 21 marca 1450 r.¹, poświęcił na swój objazd² blisko cztery miesiące w 1450 r. (od pierwszych dni maja do początku września) i tydzień w lipcu 1451 r.

Zachował się rękopis opisujący ten objazd, wydany drukiem przez Maxa Toeppena³. Należy on niewątpliwie do interesujących źródeł do poznania funkcjonowania państwa krzyżackiego w XV w. Dotychczas, oprócz wspomnianego Maxa Toeppena, który o tym źródle wspominał w swojej pracy pt. *Geschichte Masurens*⁴, nikt z badaczy bliżej się temu objazdowi nie przyglądał. Myślę zatem, że warto z opisem tego objazdu hołdowniczego wielkiego mistrza Ludwika von Erlichshausena w całości się zapoznać i drobiazgowo go przeanalizować, tym bardziej że podobna, tak obszerna relacja, dotycząca objazdu hołdowniczego nie zachowała się z czasów funkcjonowania państwa krzyżackiego.

Nim jednak przejdę do analizy objazdu hołdowniczego w 1450 i 1451 r., wydaje się zasadne krótkie prześledzenie – na podstawie rozmaitych źródeł – tego, jak wyglądały hołdy za poprzedników Ludwika von Erlichshausena.

Najstarszy ślad hołdów znajdujemy za czasów Konrada *Zöllnera* von Rotenstein (1382–1390), który odbierał hołdy z obszaru Natangii i Sambii w Wielkanoc 1383 r.⁵ i w Gdańsku 1 czerwca 1383 r.⁶

Na kartach *Toruńskich recesów* (*Thorner Recesse*) możemy odnaleźć najstarsze formuły przysięgi hołdowniczej stosowanej za wielkich mistrzów:

- Winrycha von Kniprode (1351–1382) – *Ta stara przysięga panu Winrychowi. My składamy hold wam panie wielki mistrzu jako naszemu prawnemu panu i przysięgamy wam prawa [my jako] ogół panów i zobowiązujemy się, że będziemy wam wierni (oddani, lojalni) i obroną bez żadnego złego podstępku, to nam Bóg niech dopomoże i ci świeci*⁷.

¹ B. Jähnig, *Ludwig von Erlichshausen*, w: *Die Hochmeister des Deutschen Ordens 1190–2012. Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens*, Bd. 40, hg. von U. Arnold, wyd. 2, Weimar 2014, s. 134–142; P. Pizuński, *Poczet wielkich mistrzów krzyżackich*, Gdańsk 1997, s. 111–113.

² Objazdy kraju były istotnym czynnikiem zarządzania państwem w średniowieczu. Zob. m.in. A. Gąsiorowski, *Podróże panującego w średniowiecznej Polsce*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, 1973, t. 25, z. 2, s. 41–67 i inne prace tegoż autora. Z kolei itineraria niektórych wielkich mistrzów opracował K. Neitmann – *Der Hochmeister des Deutschen Ordens in Preußen – ein Residenzherzrcher unterwegs. Untersuchungen zu den Hochmeisteritineraren im 14. und 15. Jahrhundert*, Köln-Wien 1990.

³ *Geschichten von wegen eines Bundes von Landen und Steten wider den Orden Unser Lieben Frawen und die Bruder desselben Ordens im Lande zu Prussen geschehen*, hrsg. v. Max Toeppen w: *Scriptores rerum Prussicarum* (dalej SRPr), Bd. 4, Leipzig 1870, przypis 1, s. 82–86.

⁴ M. Toeppen, *Historia Mazur. Przyczynek do dziejów Krainy i kultury pruskiej* (*Geschichte Masurens. Ein Beitrag zur preußischen Landes- und Kulturgeschichte*. Leipzig 1870) w tłum. M. Szymańskiej-Jasińskiej i opr. G. Jasińskiego, Olsztyn 1995, s. 151–152.

⁵ *Franciscani Thorunensis, Annales Prussici (941–1410)*, wyd. E. Strehlke, w: SRPr, Bd. 3, Leipzig 1866, s. 124: *Eodem anno post pasce magister visitavit Nathangiam et Sambiam, et fecerunt sibi omagium*.

⁶ *Geschichten von wegen eines Bundes*, s. 78.

⁷ Wszystkie zamieszczone w języku polskim fragmenty (wcześniej nigdzie nietłumaczone) są moim przekładem. Ibidem, s. 77: *Der alde eydt, her Weynrichen. Wir holden euch heren homeister als unserm rechten*

- Konrada Zöllnera von Rotenstein (1382–1390) – *Panu Konradowi Zöllnerowi przysięga. My zobowiązujemy się i przysięgamy wam jako naszemu prawnemu panu wierni i podlegli być i wam szkód nie czynić, lecz jego bronić (ochraniać, stać na straży) i naprzeciw, i wszystkie inne sprawy czynić, te jeden każdy poddany mąż jemu prawnemu panu z prawem czynić winien, tak nam Bóg niech dopomoże i ci święci*⁸.
- Konrada von Wallenrode (1391–1393) – *Panu Konradowi Wallenrodowi przysięga. My zobowiązujemy się i przysięgamy wam jako naszemu prawnemu panu wielkiemu mistrzowi i temu zakonowi wierni i podlegli być i nie czynić wam szkód, lecz jego bronić (ochraniać, stać na straży) i naprzeciw i także strzec i wszystkie inne sprawy czynić, te jeden każdy poddany mąż jemu prawnemu panu z prawem czynić winien, tak nam Bóg niech dopomoże i ci święci*⁹.

Zachowała się ta oto przysięga z czasów Pawła Bellitzera von Russdorff (1422–1441):

*Więc opiekowanie się tymi ziemiami tą przysięgą stawalo się, tak wielki mistrz hold przyjmuje [od posiadających ziemię]: Panie Pawle von Russdorff. Ja zobowiązuję się i przysięgam wam mojemu prawnemu panu wielkiemu mistrzowi i waszemu całemu zakonowi wiernym i poddanym być i waszym szkodom przeszkodzić (odwracać je, cofać) i do obrony i także tego do strzeżenia według moich możliwości, i wszystkie inne sprawy w wierności do czynienia, te jeden każdy poddany i mąż według jego sposobu z prawną powinnością jest czynienie jego prawnemu panu, tak mi Bóg niech dopomoże i ci święci*¹⁰.

Mieszkańcy Gdańska, Elbląga i Królewca składali Pawłowi Bellitzerowi von Russdorff w pełnej formie przysięgę, zaś Chełm i Toruń – w skróconej:

---

hern und sweren euch rechte manschaftt und globen euch truwe und warheit ane alle arge list, das got helffe und die heilgen.

⁸ Ibidem, s. 78: *Hern Conrd Czolner eydt. Wir geloben und sweren euch als unserm rechten hern getruwe und undertenich czu seynde, und euwren schaden nicht czu wissen, sunder en czu weren und czu widdern und alle ander dingk czu thunde, die eyn iglicher underteniger man seynem rechten hern von rechte thun sal, also uns got so helffe und die heilgen.*

⁹ Ibidem, s. 78: *Her Cord Wallenroders eydt. Wir globen und sweren euch als unserm rechten hern homeister und dem orden getruwe und undertenich czu seyn, und nicht czu wissen euwren schaden, sunder en weren und widdern und ouch czu warnen, und alle ander stucke czu thun, die eyn iglicher underteniger man seynem rechten hern von rechte thun sal, also uns got so helffe und die heilgen.*

¹⁰ Ibidem, s. 78: *Also pfliget man dem lande den yet zcu staben, so eyn homeister die holdunge empfhēt. Herren Puwel von Rusdorff. Ich gelobe und swere euch meyme rechten herren homeister und euwerem ganczen orden getruw und undertenig zcu seyn und euwren schaden zcu wenden und zcu weren und ouch dovor zcu warnen noch meyme vormogen, und alle ander stucke in truwen zcu thunde, die ein iclicher undirteniger und man nach seyme weszen von rechte pflichtig ist zcu thun seynem rechten herren, als mir got helffe und die heyligen.*

Więc mamy te trzy miasta, w Gdańsku, w drugim mieście w Elblągu i w trzecim mieście w Królewcu temu wielkiemu mistrzowi przysięgali. Lecz Chełm i Toruń ci przysięgali skróconą przysięgę¹¹.

Przysięga mieszkańców miast w pełnej formie wyglądała w ten sposób:

Ja zobowiązuję się i przysięgam wam, panie Pawle von Russdorff, mojemu prawemu panu wielkiemu mistrzowi, waszemu całemu zakonowi i tym [jego dostojnikom], wy mnie rozkazujecie, [wydawajcie polecenia] dla waszych miast, poddanych i wiernym być [przysięgam], waszym szkodom przeszkodzić (odwracać je, cofać) i do obrony i także tego do strzeżenia, i także oprócz tego wam i tym waszym wierności do strzeżenia, czy w jakiś sposób coś powstawać w waszym mieście [...], to przeciw wam, waszemu zakonowi i przeciwko waszym miasto było, od kiedy także jedno takie zdarzy się, to ja to z przemilczeniem potem zostawiać nie zechcę, znowu wokół miłością (umiłowaniem) kieruje się, według jakiegoś nadania albo przyrzeczenia, i wszystkie inne sprawy w wierności do czynienia [zobowiązuje się], te [sprawy jak] jeden każdy poddany według jego sposobu, z prawną powinnością jest ich czynienie jego panu [powinno odbywać się], tak mi Bóg niech dopomoże i ci święci¹².

Dość szczegółowe mamy także takie oto wiadomości o formule hołdowniczej, która zastosowana została po wyborze wielkiego mistrza Konrada von Erlichshausena (12 kwietnia 1441 r.), a hołdowno temu wielkiemu mistrzowi niezwykle późno – mianowicie 23 kwietnia 1441 r.:

My hołdujemy wam, panie Konradzie von Erlichshausen, wielki mistrzu niemieckiego zakonu, jako naszemu panu, i przysięgamy wam jako prawny ogół panów (szlachty) i zobowiązujemy się wam wierni i hołdujemy do bycia, jak jeden prawny poddany jego prawemu panu winien być bez wszelkiej przebiegłości, to nam Bóg niech dopomoże i wszyscy święci. Dalej zobowiązaliśmy się przy tej samej przysiędze, kiedy jednego wielkiego mistrza

¹¹ Ibidem, s. 78: *Also haben die drey stete zcu Danczk, die czuw stete zcum Elbing und drey stete zcu Konigesberg dem homeister gesworen. Abir Colmen und Thorun die swuren den kurzen eyd.*

¹² Ibidem, s. 78: *Ich gelobe und swere euch, herren Pauwel von Russdorff, meynem rechten herren homeister; euwren ganczen orden und den ir mich an euwir stad bevelet, undertantig und getruwe zcu sien, euwirn schaden zcu wenden und zcu weren, dorvor zcu warnen, und ouch sust euch und die euwirn getruwlich zcu warnen, ap in eynigerleyge wise ichts uffstunde in euwir stad N, das wedir euch, euwirn orden und wedir euwir stad were, von weme ouch eyn sulches geschege, das ich das mit nichte vorswyge nach lassen wil wider umb lip, leyth, nach eynigerleyge goben adir gelobden, und alle ander stucke in truwen zcu thuen, die eyn ichlichir undirteniger nach seynem wesen von rechte pflichtig ist zcu thun seynem herren, als mir got helffe und die heyligen. Błędnie tę formułę przysięgi odnosi J. Voigt, (*Geschichte Preussens, von den aeltesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des Deutschen Ordens*, Bd. 8, Königsberg 1838, s. 10) do hołdu składanego wielkiemu mistrzowi Konradowi von Erlichshausen (1441–1449). Zachowała się też formuła hołdownicza składana biskupowi warmińskiemu Franciszkowi [Kuhschmalzowi – 1424–1457]: *Ja przysięgam i hołduję wam panie Franciszku wybrany i zatwierdzony biskupem kościoła na Sambii, wierność, posłusznym i usługnym do bycia i wam dotrzymywać dla mojego prawnego pana, waszności co najlepsze do potrafienia, szkód do wystrzegania się według wszystkich moich sposobów i możliwości, w takie radzie nie być, tej przeciwko waszej godności (honoru, czci), osobie i kościołowi być, tak mi Bóg dopomoże i wszyscy etc. Geschichten von wegen eines Bundes, s. 78.**

zabraknie (odejdzie z tego świata), drugiemu [wobec kolejnego wielkiego mistrza] *nam to hołdowanie wygaśnie, stanie się to z prawem, to my temu zakonowi chcemy posłuszni być, aż jeszcze ten hold jednemu nowemu wybranemu wielkiemu mistrzowi [stanie się]*¹³.

*Ci, którzy z ziem i miast na zjeździe obecni byli, hołdowali i przysięgali temu wielkiemu mistrzowi natychmiast, tak samo winna jedna każda z ziem i miast także czynić, kiedy ten wielki mistrz przeprowadzenie [hołdu] ustanowi. Ten wielki mistrz jego część obiecał ziemiom i miastom > to on tym chce polecać zostać i zatrzymać przy wszystkich ich prawach, przywilejach i wolniznach, te oni mają od wszystkich jego przodków i jego zakonu, i albo on [wielki mistrz przyznaje] ani nie więcej o jedno to [prawo, przywilej, wolniznę], tak chce on ani nie mniej o jedno to także [prawo, przywilej, wolniznę] <*¹⁴.

Relacja o objeździe hołdowniczym Ludwika von Erlichshausena jest wyjątkowa, ponieważ rzuca ona jasne światło na rozwój urbanistyki, stosunki ludnościowe Prus i daje nam geograficzne podstawy do opisywania historii.

Prześledźmy więc krok po kroku zachowany zapis tej relacji:

*Winno się wiedzieć, to ten wielce dostojny władca i wielmożny pan, pan Ludwik von Erlichshausen w liczbie roku naszego Pana 1400 i następnie 50 [1450] roku, w sobotę przed niedzielą Judica [5 niedzielą przed Wielkanocą – 21 marca] w Malborku na wielkiego mistrza był wybrany i następnie w środę przed Wielkanocą [1 kwietnia] przybyli na zamek w Malborku rajcy, ci ławnicy i cały ogół miasta Malborka i hołdował jemu, i przysięgali jemu, i jego całemu zakonowi, wiernymi i trzymającymi się [jego] być, jak się przedtem temu staremu wielkiemu mistrzowi czynić miało*¹⁵.

*Następnie wkrótce jedzie konno on [Ludwik von Erlichshausen] do Lasek [na Żuławach, 9 km od Malborka], wszyscy tam byli, wszyscy sołtysi i członkowie rad tych wsi Żuław Wielkich [Żuław Malborskich], także ci przysiężni wałowi*¹⁶, *ci hołdowali także*

¹³ *Geschichten von wegen eines Bundes, s. 79: Wir holdigen euch, hern Conradt von Erlichshusen, homeister Dewtschs ordens, als unserm hern, und swern euch rechte manschafft, und glonben euch getruwe und holdt zcu seyn als eyn rechter underteniger seyme rechten hern sal seyn ane alle arge list, das uns got so helffe und alle heiligen. Vorbas gelouben wir by demselben eyde, wenn eyn homeister abegeet, adir wir der holdunge erlaszen warden mit rechte, das wir dem orden wellen gehorsam seyn bis noch der holdunge eynes nuwen erwelten homeister.*

¹⁴ *Ibidem, s. 79: Diejenigen, welche von Landen und Stadten auf der Tagfahrt anwesend waren, huldigten und schwuren dem Hm sogleich, dasselbe sollte ein jeglicher von Landen und Stadten auch thun, wenn der Hochmeister unziehen wurde. Der Hochmeister seinerseits gelobte Landen und Steten, >das her dy welle laszen bliben und behalden by alle iren rechten, privilegien und fryheiten, dy sy haben von alle synen vorfaren und seyme orden, und ab her en dy nicht meret, so wil her en dy ouch nicht mynnern<.*

¹⁵ *Ibidem, s. 82: Men sal wissen, das der hochwirdige furste und groszmechtige herre herre Ludwиг von Erlichshuzen in der jorzal unsirs herren thwsent vierhundert und darnach im funffzigsten jare am Sonnabende vor dem Sontage Judica czu Marienburg czu eynem homeister wart gekoren und darnach an der Midwoch vor Ostern qwomen uffs huws Marienburg der rat, die schepen und die gancze gemeyne der stad Marienburg und holdiget en, und swuren em und seynem ganczen orden getrw und holdt czu seyn, als men vormals den alden homeistern gethan hatt.*

¹⁶ Chłopi żuławscy dla konserwacji wałów przeciwpowodziowych i rowów posiadali odrębny samorząd, na czele którego stał tzw. dygrawa z przysiężnymi. Czuwali oni głównie nad właściwym podziałem obowiązków chłopskich przy konserwacji wałów, jednak wnikali również w sprawy wewnętrzne gmin kmiecych i ich stosunki

w jednakowy sposób i przysięgali według starej przysięgi, jemu [wielkiemu mistrzowi] i jego całemu zakonowi¹⁷.

Następnie pociągnął on [Ludwik von Erlichshausen] do Grabin Zameczka w niedzielę po święcie apostołów Filipa i Jakuba [3 maja], tam holdowali ci przysiężni wałowi, sołtysi i członkowie rad tych Żuław Stablewskich, lecz ci przysięgali tę [oto] przysięgę, ta ziemia i miejscowość i oprócz tych zobowiązanych temu wymienionemu panu wielkiemu mistrzowi na zjeździe w Elblągu [do złożenia holdu], przynaglonych wkrótce przed tym [spotkaniem w Elblągu] mającym się odbyć, i tych ludzie od słowa do słowa więc według tego [ta przysięga] następowała¹⁸:

Ja ... holduję wam panie, panie Ludwiku von Erlichshausen, wielki mistrzu niemieckiego zakonu, jako mojemu prawnemu [panu], i przysięgam wam prawnemu ogółowi panów, i przyrzekam wam uroczyście wierność i prawdę bez żadnej przebiegłości, to niech mi Bóg dopomoże, i ci święci¹⁹.

Dalej przyrzekam ja uroczyście przy tej samej przysiędze, kiedy wielki mistrz umrze, kiedy potem ten zakon dla jednego dostojnika [namiestnika] stanie trzymanie przy ziemiach [ustanowi tymczasowym zarządcą ziem zakonnych], mnie dla tego dotrzymywać i temu posłuszeństwo być aż do holdu nowemu panu wielkiemu mistrzowi.

W takim brzmieniu holdowali i przysięgali wszyscy rycerze, knechci, miasta, sołtysi, chłopci i wszyscy inni w ziemiach pod tym zakonem siedzący, ci jednemu wielkiemu mistrzowi dłużni do holdowania [...]²⁰.

Również wielki mistrz Ludwik von Erlichshausen wypowiadał swoją formułę, jak to było niewątpliwie od dawna w zwyczaju, po usłyszeniu słów swoich poddanych:

[...] i gdzie, i kiedy jedno miasto albo rycerstwo jednego obszaru albo oprócz tego ktoś od niego szczególnie (autonomiczny) miał przysięgać, tak dłużny [był zobowiązany]

gospodarczo-własnościowe, reprezentując zarazem wsie wobec urzędników krzyżackich. Zob. M. Biskup, G. Labuda, *Dzieje zakonu krzyżackiego w Prusach. Gospodarka – społeczeństwo – państwo – ideologia*, Gdańsk 1988, s. 298.

¹⁷ *Geschichten von wegen eines Bundes*, s. 82: *Darnach kurz Reith her kem Leszken, alda woren alle scholczen und ratlewte der dorffer des groszen werders, ouch die teichgesworen, die holdigeten ouch in gleicher weys und swuren den alden eid em und seynem ganczen orden.*

¹⁸ *Ibidem: Darnach czog her ken Grebyn am Sontge nach Pfilippi Jacobi, do holdigeten die teichgesworen, die scholczen und ratlewte des Stobbelauwisschen werders, sunder die swuren den eidt, den land und stete und sunderlich des bundes dem egenanten herren homeister uffim tage czum Elbinge kurz davor gehalden abgedrungen, und der luwtet von wrote czu wrote alse hirnach fulget.*

¹⁹ *Ibidem: Ich N holdige euch herren, herren Ludwigen von Erlichshwzen, homeister deutsches ordens, als meynem rechten herren, und swere euch rechte manschafft, und gloube euch truwe und worheit ane arge list, das mir got so helfe, und die heiligen.*

²⁰ *Ibidem, s. 83: Vorbas gloube ich bey demselben eyde, wenne eyn homeister vorstirhet, wen denne der orden vor eynen obirsten wirt halden bynnen landes, mich an den czu halden und dem gehorsam czu seyn bis czu der holdigunge eyns nuwen herren homeisters. In solchim luwte holdigeten und swuren alle ritter; knechte, stete, scholczen, gebuwer und alle andere im lande undir dem orden gesessen, die eym homeister pflegen czu holdigen [...].*

ten pan wielki mistrz znowu do mówienia i jego [kolej] do przyrzekania (obiecywania), jak następnie stoi napisane²¹:

Drodzy wierni, my dziękujemy wam za wasz hold i przyrzekamy (obiecujemy) wam, to my was chcemy pozostawić przy waszych prawach, przywilejach, wolniznach i sądach, te wy macie od nas, naszych poprzedników i naszego zakonu, i chcemy wam te nie umniejszać, lecz znacznie więcej i polepszać i wiernym wam, to wy także jedno takie ze swej strony zobowiązanie do służby wojskowej stronie naszej i naszemu zakonowi [winniście wypełniać]²².

Po zhołdowaniu Lasek i Grabin Zameczka na Żuławach (leżących w obrębie Prus Górnych) wielki mistrz Ludwik von Erlichshausen udał się w kierunku Gdańska, aby odebrać hołdy od poddanych z Pomorza:

Ta rada, ci ławnicy i pewni z pospólstwa pełnoprawni z nich miasta Gdańska i w imieniu całego miasta hołdowali w Gdańsku na zamku we wtorek po święcie Znalezienia św. Krzyża [5 maja].

Ta rada, ci ławnicy i pewni z pospólstwa Starego Miasta [Gdańska] hołdowali tam też w tym samym miejscu i dniu.

Ta rada, ci ławnicy i pewni z pospólstwa Młodego Miasta Gdańska hołdowali tam też w tym samym miejscu i dniu.

Rycerze i knechci, także ci wolni mali i wielcy tego komturstwa gdańskiego hołdowali także w tym samym miejscu w Gdańsku i w tym samym dniu²³.

Po opuszczeniu Gdańska zwierzchnik Zakonu skierował się do Sobowidza, leżącego w wójtostwie tczewskim (Prusy Górne), gdzie oprócz mieszkańców tego wójtostwa hołdowali także pomorscy poddani ze Skarszew i Kościerzyny:

Rycerze i knechci wójtostwa tczewskiego hołdowali przeważnie w Sobowidzu w czwartek po święcie Znalezienia św. Krzyża [7 maja], który był dniem św. Stanisława.

Podobnie hołdowali także ci wolni i ci sołtysi niemieckich wsi w tym samym miejscu.

Pewni z rad, ławnicy i z pospólstwa ze Skarszew hołdowali także w tym czasie w Sobowidzu.

---

²¹ Ibidem: [...] und wo und wenne eyne stadt adir die ritterschafft eyns gebietes adir sust imandt von en sunderlich hatte geschworen, so pflag der here homeister wider czu sprechen und en czuczusagen, als hirnach steet geschreiben.

²² Ibidem: Lieben getruwen, wir dancken euch euwerer holdigung und sagen euch czu, das wir euch wellen laszen bey euwirm rechten, privilegien, freyheiten und rechten, die ir habt von uns, unsern vorfarn und unerm orden, unde wellen euch die nicht wenigern, sunder lieber meren und bessern und getruwen euch, das ir ouch eyn solchs widerumb pflichtig seith uns unde unsirm orden.

²³ Ibidem: Der rat, die schepen und eczliche van der gemeynen der rechten stadt Danczk van iren und der ganczen stadt wegen holdigeten czu Danczk uffim huwze am Dinstage nach Inventionis crucis. Der rath, schepen und eczliche van der gemeynen der Aldenstadt holdigeten deselbest eodem die. Rath scheppen und eczliche van der gemeynen der Jungen stadt Danczck holdigeten ouch daselbest eodem die. Ritter und knechte, ouch die freyen cleynd und gros des gebietes Danczck holdigeten ouch daselbest czu Danczck am selben tage.

Pewni nasi z rady i z pospólstwa z Kościerzyny holdowali także w tym samym miejscu²⁴.

Po zholdowaniu poddanych z Gdańska, Sobowidza, Skarszew i Kościerzyny wielki mistrz podążył do Tczewa, aby tutaj kontynuować odbieranie holdów od mieszkańców z Prus Górnych:

Rada, lawnicy i z pospólstwa miasta Tczewa holdowali w tym samym miejscu w Tczewie w piątek po dniu św. Stanisława [8 maja].

Rada, lawnicy i ci z pospólstwa w Sztumie holdowali w tym samym miejscu we wtorek najbliższy przed Wniebowstąpieniem Pańskim [12 maja].

Rycerze i knechci, mali i wielcy, także ci wolni i sołtysi wójtostwa sztumskiego holdowali w tym samym dniu i w tym samym miejscu.

Rada, lawnicy i ci z pospólstwa w Dzierzgoniu holdowali w tym samym miejscu w Dzierzgoniu w najbliższy poniedziałek przed Zielonymi Świątkami [18 maja].

Pewni nasi z rady, z tych lawników i z pospólstwa z Zalewa holdowali w tym samym dniu tamże.

Pewni nasi z rady, z tych lawników i z pospólstwa z Miłomłyna holdowali także w tym samym miejscu, w tym samym dniu.

Rycerze i knechci, mali i wielcy, także ci wolni i sołtysi komturstwa dzierzgońskiego holdowali w Przemarku w środę najbliższą przed Zielonymi Świątkami [20 maja].

Rada, lawnicy i ci z pospólstwa w Iławie holdowali w tym samym miejscu w czwartek przed Zielonymi Świątkami [21 maja].

Rycerze i knechci, mali i wielcy, także ci wolni i sołtysi holdowali we dworze komornictwa iławskiego w tym samym miejscu²⁵.

Następnie po zholdowaniu z Prus Górnych, Tczewa, Sztumu, Dzierzgonia, Zalewa, Miłomłyna, Przemarka i Iławy, przyszła pora na odebranie holdów z ziemi chełmińskiej:

Rada, lawnicy i ci z pospólstwa w Nowym Mieście Lubawskim holdowali w Zielone Świątki w tym samym miejscu [24 maja].

²⁴ Ibidem: *Ritter und knechte des gebietes Dirszaw holdigeten am meysten czu Subwicz am Donrstage nach Invencionis crucis, que fuit dies sancti Stanislai. Dezgleich holdigndeten ouch die freyen und die scholzen der deutschen dorffer daselbest. Eczliche von dem rate, schepen und gemeyne von Schonecke holdigeten ouch uff die czeit czu Subwicz. Eczliche ussim rathe und von der gemeynen von Beren holdigetem ouch deselbest.*

²⁵ Ibidem: *Rath, schepen und gemeyne der stadt Dirszaw holdigeten daselbest czu Dirszaw am Freitage nach Stanislai. Rath schepen und die gemeyne czum Stume holdigeten daselbest am Dinstage nest vor Ascensionis domini. Ritter und knechte cleyn und gros, ouch die freyen und scholzen des Stumisschen gebietes holdigeten am selben tage daselbest. Rath, schepen und gemeyne czu Cristburg holdigeten daselbest czu Cristburg am nesten Montage vor dem pfingstage. Eczliche ussim rate, von den schepen und der gemeynen von Salefeldt holdigeten am selbigen tage ibidem. Eczliche ussim rate, von den schepen und der gemeyne von der Liebenmoele holdigeten ouch doselbest am selben tage. Ritter und knechte cleyn und gros, ouch die freyen und scholzen des gebietes Cristburg holdigeten czum Prewsschen marckte am Midwoch nest vor dem pfingstage. Rath, schepen und gemeyne czur Deutschen Ilaw holdigeten daselbest am Donrstage vor dem pfingstage. Ritter und knechte cleyn und gros, ouch die freyen und scholzen holdigeten im hofe des Ilawsschen camerampts daselbest.*

Rycerze i knechci, mali i wielcy wójtostwa bratiańskiego, także ci sołtysi, holdowali w Bratianie w Zielone Świątki [24 maja].

Rada, ławnicy i ci z pospólstwa w Brodnicy holdowali w tym samym miejscu w niedzielę po Zielonych Świątkach [25 maja].

Rycerze i knechci, mali i wielcy komturstwa brodnickiego, także ci wolni i sołtysi holdowali w tym samym miejscu, w tym samym dniu.

Pewni z Lidzarka Welskiego holdowali także w tym samym miejscu.

Rada, ławnicy i ci z pospólstwa tego miasta Radzyna Chelmińskiego holdowali w tym samym miejscu w środę po Zielonych Świątkach [27 maja].

Rycerze i knechci tego samego komturstwa [radzyńskiego], mali i wielcy holdowali w tym samym miejscu w czwartek po Zielonych Świątkach [28 maja].

Rada, ławnicy i pewni z pospólstwa tego miasta Łasin holdowali w Rogoźnie w piątek przed dniem Trójcy Świętej [29 maja].

Rycerze i knechci tego wójtostwa w Rogoźnie holdowali w ten sam piątek [przed dniem Trójcy Świętej – 29 maja] w tym samym miejscu.

Rada, ławnicy i z tego pospólstwa w Grudziądzu holdowali w tym samym miejscu w dniu Trójcy Świętej [31 maja].

Rycerze i knechci tego samego komturstwa grudziądzkiego holdowali także w tym samym dniu, w tym samym miejscu.

Rycerze i knechci tej samej prokuratorii papowskiej holdowali w Papowie Biskupim we wtorek najbliższy przed Bożym Ciałem [2 czerwca].

Rada, ławnicy i to całe pospólstwo Starego Miasta Torunia holdowali w piątek po Bożym Ciele [5 czerwca] na zamku.

Rada, ławnicy i to całe pospólstwo Nowego Miasta Torunia holdowali w tym samym dniu.

Rycerze i knechci komturstwa toruńskiego i [wchodzącego doń prokuratorii] bierz-głowskiej i ci mieszczanie, na tej ziemi dziedzice i dobra mieli, holdowali w tym samym miejscu.

Rycerze, ławnicy i pospólstwo w Golubiu holdowali w Golubiu w sobotę po Bożym Ciele [6 czerwca].

Rycerze i knechci tego samego komturstwa [golubskiego] holdowali w tym samym dniu, w tym samym miejscu.

Rada, ławnicy i pospólstwo tego miasta Kowalewa Pomorskiego holdowali w tym samym miejscu w niedzielę podczas oktawy Bożego Ciała [8 czerwca].

Rycerze i knechci tego samego komturstwa [kowalewskiego] holdowali także w tym samym miejscu w Kowalewie Pomorskim, w tym samym dniu.

Rycerze i knechci komturstwa starogrodzkiego holdowali w tym samym miejscu w środę podczas oktawy Bożego Ciała [10 czerwca].

Rada, ławnicy i całe pospólstwo tego miasta Chełmna hołdowali w piątek przed dniem św. Wita i Modesta [12 czerwca] w tym samym miejscu²⁶.

Po objechaniu całej ziemi chełmińskiej (począwszy od Nowego Miasta Lubawskiego przez Bratian – Brodnicę – Lidzbark Welski – Radzyń Chełmiński – Rogoźno – Grudziądz – Papowo Biskupie – Toruń – Golub – Kowalewo Pomorskie – Starogród, a skończywszy na Chełmnie) wielki mistrz Ludwik von Erlichshausen wjechał znowu na Pomorze. Odwiedził Świecie, Tucholę, Człuchów, Chojnice, Kiszewo i Starogard Gdański:

Rada, ławnicy i pospólstwo w Świeciu hołdowali w tym samym miejscu, w ten sam piątek [12 czerwca].

Rycerze i knechci, mali i wielcy, podobnie ci wolni tego samego komturstwa hołdowali w tym samym miejscu, w tym samym dniu.

Rada, ławnicy i pospólstwo w Tucholi hołdowali w tym samym miejscu w dniu św. Wita i Modesta [15 czerwca].

Rycerze i knechci, mali i wielcy, także ci czcigodni ludzie tego samego komturstwa hołdowali, w tym samym dniu, tamże [w Tucholi].

Ci czcigodni ludzie, mali i wielcy, także ci wolni i sołtysi komturstwa człuchowskiego hołdowali w tym samym miejscu w środę po dniu św. Wita i Modesta [17 czerwca].

Pewni z miast Czarne, Biały Bór, Debrzno i Człuchów hołdowali w tym samym miejscu w czwartek po dniu św. Wita i Modesta [18 czerwca].

Rada, ławnicy i całe pospólstwo w Chojnicach hołdowali w Chojnicach w piątek po dniu św. Wita i Modesta [19 czerwca].

Rycerze i knechci, mali i wielcy, także ci wolni wójtostwa kiszewskiego hołdowali w Kiszewie w niedzielę przed dniem św. Jana Chrzciciela [21 czerwca].

Rada, ławnicy i pospólstwo w Starogardzie Gdańskim hołdowali w Starogardzie Gdańskim w wigilię św. Jan Chrzciciela [23 czerwca].

²⁶ Ibidem, s. 83–84: *Rath, scheppen und gemeyne czum Nuwenmarkte holdigeten am pfingstag daselbest. Ritter und knechte kleyn und gros des gebietes Brathean, ouch die scholczen, holdigeten czum Brathean am pfingstag. Rath, schepen und die gemeyne czu Strasberg holdigeten daselbest am Montage czu Pfingsten. Ritter und knechte kleyn und gros des gebietes Strasberg, ouch die freyen und scholczen holdigeten daselbest am selben tage. Eczliche von Luterberg holdigeten ouch daselbest. Rath, schepen und die gemeyne der stad Redin holdigeten daselbest am Midwoch czu Pfingsten. Ritter und knechte desselben gebietes kleyn und gros holdigeten daselbest am Donrstage nach dem pfingstage. Rath, schepen und eczliche von der gemeynen der staadt Lessen holdigeten czu Roghuwszen am Freitage vor Trinitatis. Ritter und knechte des gebietes Roghuwszen holdigeten am selben Freitage daselbest. Rath, schepen und die gemeyne czu Grudencz holdigeten daselbest am tage Trinitatis. Ritter und knechte desselben gebietes Grudencz holdigeten ouch am selben tage daselbest. Ritter und knechte des gebietes czu Papaw holdigeten czu Papaw am Dinstage nehest. Rath, schepen und die gancze gemeyne der aldenstad Thorun holdigeten am Freitage nach Corporis Cristi uffim huwsze. Rath, schepen und die gancze gemeyne der nuwenstadt Thorun holdigeten am selben tage. Ritter und knechte der gebiete Thorun und Birgelaw und die burger, die uffim lande erbe und guttir haben, holdigeten daselbest. Rath, scheppen und die gemeyne czur Golaw holdigeten czur Golaw am Sonnabende nach Corporis Cristi. Ritter und knechte desselben gebietes holdigeten ouch daselbest zcu Schonenseh eodem die. Ritter und knechte des gebietes Aldenhuws holdigeten daselbest am Midwoch infra octavas Corporis Cristi. Rath, scheppen und die gancze gemeyne der stad Colmen holdigeten am Freitage vor Viti et Modesti daselbest.*

Rycerze i knechci komturstwa gniewskiego hołdowali w Starogardzie Gdańskim w dniu św. Jana Chrzyciela [24 czerwca]²⁷.

25 czerwca 1450 r. wielki mistrz dotarł do Nowego położonego na wysokim brzegu Wisły (wchodzącego wówczas w obręb Prus Górnych):

Rada, ławnicy i pospólstwo w Nowem hołdowali w tym samym miejscu w czwartek po dniu św. Jana Chrzyciela [25 czerwca].

Pewni rycerze i knechci i wolni naszego wójtostwa tczewskiego hołdowali w tym samym miejscu, w tym samym dniu²⁸.

Z kolei 27 czerwca 1450 r. wielki mistrz przebywał w Gniewie na Pomorzu:

Rada, ławnicy i pospólstwo w Gniewie hołdowali w tym samym miejscu w sobotę przed dniem św. Piotra i Pawła [27 czerwca]²⁹.

Niewątpliwie z Gniewu Ludwik von Erlichshausen musiał powrócić na około tydzień do Malborka, bowiem dopiero 9 lipca nawiedził Elbląg i 11 lipca Tolkmicko w Prusach Górnych:

Także rada, ławnicy i pospólstwo obu miast [Starego i Nowego] Elbląga hołdowali w tym samym miejscu na zamku, rada w krużganku i pospólstwo więc wtedy na ziemi [na placu przed zamkiem?] w czwartek najbliższy po św. Kilianie [9 lipca].

Także te miasto Tolkmicko, rada, ławnicy i całe pospólstwo [hołdowali] w sobotę przed dniem św. Małgorzaty [11 lipca].

Rycerze i knechci i także ci pruscy wolni wielcy i mali tego samego komornictwa [hołdowali] w tym samym miejscu, w tym samym dniu³⁰.

Po pobycie w położonym na Warmii Fromborku i Braniewie, wielki mistrz 12 lipca 1450 r. dotarł do Świętomiejscza [dziś Mamonowo w obwodzie kaliningradzkim], rozpoczynając przyjmowanie hołdów od poddanych z Prus Dolnych:

---

²⁷ Ibidem, s. 84: *Rath, scheppen und die gemeyne czu der Swetzen holdiget den daselbest am selben Freitage. Ritter und knechte kleyn und gros, desgleich die freyen deselben gebietes holdiget den daselbest am selben tage. Rath, scheppen und die gemeyne czum Twchel holdiget den daselbest am tage Viti et Modesti. Ritter und knechte kleyn und gros ouch die erbar lewte desselben gebietes am selben tage ibidem. Die erbar lewthe kleyn und gros, ouch die freyen und scholzen des gebietes Slochaw holdiget den daselbest am Midwoch nach Viti und Modesti. Eczliche us den steten Hamersteyn, Baldenburg, Fredeland und Slochaw holdiget den daselbest am Donrstage nach Viti und Modesti. Rat, schepen und die gancze gemeyne czur Conicz holdigten czur Conicz am Freitage nach Viti und Modesti. Ritter und knechte cleyn und gros, ouch die freyen des gebietes Keysschaw holdiget den czu Keysschaw am Sontage vor Johannis Baptiste. Rat, schepen und gemeyne czu Stargardt holdigten czu Stargardt am abende Johannis. Ritter und knechte des gebietes Mewe holdigten czu Stargardt am tage Johannis.*

²⁸ Ibidem: *Rath, scheppen und die gemeyne czur Nuwenburg holdiget den daselbest am Donrstage nach Johannis. Eczliche ritter und knechte und freyen ussime gebiete Dirssaw holdigten den daselbest eodem die.*

²⁹ Ibidem: *Rath, scheppen und die gemeyne czur Mewe holdiget den daselbest am Sonnabende vor Petri und Pauli.*

³⁰ Ibidem: *Item die rethe, die schepen und die gemeynen beyder stete Elbing holdiget den daselbest uffim huwze, die rethe uffim gange und die gemeynen danedene an der erden am Donrstage nehest nach Kyliani. Item die stadt Tolkiemiete, rat, schepen und die gancze gemeyne am Sonnabende vor Margarethe. Ritter und knechte und ouch die Prewsschen freyen gros und kleyne desselben cammerampts den daselbest am selben tage.*

Miasto Świętomiejsce, rada, ławnicy i całe pospólstwo [hołdowali] w niedzielę przed dniem św. Małgorzaty [12 lipca] tamże.

Rycerze i knechci bałgijscy i ci z komornictwa w Cyntach [dziś Korniewo w obwodzie kaliningradzkim], *także ci wolni tego samego komornictwa hołdowali w Baldze w dniu św. Małgorzaty* [13 lipca].

Miasto Cynty w czwartek po dniu Rozesłania Apostołów [16 lipca] w tym samym miejscu, *rada, ławnicy i pospólstwo*.

Miasto Krzyżpork [dziś Sławskoje w obwodzie kaliningradzkim], *rada, ławnicy i pospólstwo* [hołdowali] w tym sam dniu, w tym samym miejscu.

Rycerze i knechci mali i wielcy tego komornictwa w Krzyżporku i Knauten [dziś Prudki w obwodzie kaliningradzkim], *podobnie ci wolni, hołdowali w tym sam miejscu, tego samego dnia*.

Rycerze i knechci mali i wielcy, przy tym wolni i sołtysi niemieckich wsi, tego komornictwa Pokarmin [dziś Uszakowo w obwodzie kaliningradzkim] *i Huntowo* [Huntenau – dziś pustkowie w pobliżu miasta Moskowskoje w obwodzie kaliningradzkim] *hołdowali w Pokarminie w niedzielę po dniu Rozesłania Apostołów* [19 lipca].

Rada, ławnicy i pospólstwo trzech miast Królewca [Stare Miasto, Nowe Miasto, Knipawa] w tym samym miejscu na zamku [hołdowali] we wtorek przed dniem św. Marii Magdaleny [21 lipca].

Rycerze i knechci mali i wielcy, ci wolni i także pewni niemieccy sołtysi z trzech komornictw Wargen [dziś Kotelnikowo w obwodzie kaliningradzkim], *Germau* [Jerzmowo – dziś Russkoje w obwodzie kaliningradzkim] *i Pobethen* [dziś Romanowo w obwodzie kaliningradzkim] *hołdowali w tym samym miejscu w Królewcu, w tym samym dniu*.

Ci rycerze i knechci i przy tym wolni mali i wielcy komornictw w Szakach [Schaaken – dziś Niekrasowo w obwodzie kaliningradzkim], *Kajmach* [Kaymen – dziś Zarięcie w obwodzie kaliningradzkim] *i Waldowie* [Waldau – dziś Niżowe w obwodzie kaliningradzkim] *hołdowali w Waldowie w czwartek po dniu św. Marii Magdaleny* [23 lipca].

Ci wolni mali i wielcy prokuratorii w Labiawie [Labiaw – dziś Polessk w obwodzie kaliningradzkim] *i komornictwa w Krzemitach* [Kremitten – dziś Łozowoje w obwodzie kaliningradzkim], *ci mieszczenie z Labiawy, ci mieszczenie z Tapiawy* [Tapiaw – dziś Gwardiejsk w obwodzie kaliningradzkim] *i także ci wolni mali i wielcy z Tapiawy hołdowali w tym samym miejscu w Tapiawie w niedzielę najbliższą po dniu św. Marii Magdaleny* [26 lipca], *to był dzień św. Jakuba apostoła* [25 lipca].

Rada, ławnicy i pospólstwo miasta Welawy [Wehlau – dziś Snamensk w obwodzie kaliningradzkim] [hołdowali] w poniedziałek po św. Jakubie [27 lipca] w tym samym miejscu.

Ci wolni mali i wielcy tego welawskiego komornictwa i z obszaru Nadrowii hołdowali w tym samym miejscu w Welawie w tym samym dniu.

Rada, ławnicy i pospólstwo w Alemborku [Allenburg – dziś Drużba w obwodzie kaliningradzkim] w tym samym miejscu [hołdownali] w Alemborku w tym samym dniu.

Ci wolni mali i wielcy tego samego komornictwa hołdownali w tym samym miejscu w Wąsowie [Wohnsdorf – dziś Kurortnoje w obwodzie kaliningradzkim] we wtorek po św. Jakubie [28 lipca].

Rada, ławnicy i całe pospólstwo w Gierdawach [Gerdauen – dziś Żeleznodorożnyj w obwodzie kaliningradzkim] hołdownali w środę po św. Jakubie [29 lipca] w tym samym miejscu w Gierdawach.

Wolni mali i wielcy prokuratorii gierdawskiej hołdownali w tym samym miejscu w tym samym dniu.

Wolni mali i wielcy prokuratorii węgorzewskiej hołdownali w tym samym miejscu, w tym samym dniu.

Pewni nasi z rady, z ławników i z naszego pospólstwa z Nordemborka (Oświna) [Nordenburg – dziś Kryłowo w obwodzie kaliningradzkim] hołdownali w tym samym miejscu w Gierdawach w tym samym dniu.

Pewni nasi z rady, z ławników i z naszego pospólstwa z Węgorzewa hołdownali w tym samym miejscu w Gierdawach w tym samym dniu.

Rada, ławnicy i całe pospólstwo w Domnowie [Domnau – dziś Domnowo w obwodzie kaliningradzkim] hołdownali w tym samym miejscu w piątek najbliższy po św. Jakubie [31 lipca] w tym samym miejscu w Domnowie.

Rycerze i knechci, ci mali wolni i także niemieccy sołtysi hołdownali w tym samym dniu w tym samym miejscu w Domnowie.

Rada, ławnicy i pospólstwo liszek [osad targowych] w Pruskiej Hławie [Preussisch Eylau – dziś Bagrationowsk w obwodzie kaliningradzkim] [hołdownali] w niedzielę po dniu św. Piotra w okowach [2 sierpnia].

Rycerze i knechci komornictw Pruskiej Hławy, Wargielit [Worglitten] i Woryn [Worrienen], podobnie także ci wolni z tych samych komornictw mali i wielcy hołdownali także w tym samym miejscu w Pruskiej Hławie w tym samym dniu.

Rada, ławnicy i całe pospólstwo w Bartoszcach hołdownali we wtorek po dniu św. Piotra w okowach [4 sierpnia] w tym samym miejscu.

Rycerze i knechci, ci mali i wielcy i także ci wolni tego komornictwa Bartoszyce hołdownali w tym samym miejscu w Bartoszcach, tego samego dnia.

Rada, ławnicy i całe pospólstwo w Sępopolu hołdownali w czwartek po dniu św. Dominika [6 sierpnia] w tym samym miejscu w Sępopolu.

Rycerze i knechci komornictwa Sątoczna hołdownali w Sątocznie w tym samym dniu.

Ci wolni wielcy i mali, przy tym niemieccy sołtysi i pospólstwo miasta Sątoczna hołdownali w tym samym czasie.

Rycerze i knechci mali i wielcy prokuratorii w Barcianach, podobnie także wolni holdowali w Barcianach w sobotę przed św. Wawrzyńcem [8 sierpnia].

Pewni z rady i pospólstwa miast Barcian i Dryforta (Srokowa) w tym samym miejscu, w tym sam dniu.

Rada, ławnicy i całe pospólstwo w Kętrzynie w dniu św. Wawrzyńca [10 sierpnia] w tym samym miejscu.

Rycerze i knechci, mali i wielcy i podobnie ci wolni obu [nacji] pruskiej i polskiej, także ci niemieccy sołtysi, prokuratorii w Szestnie holdowali wszyscy w tym samym miejscu w Szestnie w środę najbliższą po św. Wawrzyńcu [12 sierpnia].

Rada, ławnicy i całe pospólstwo miasta Mrągowa holdowali w tym samym miejscu w wigilię Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny [14 sierpnia].

Ci polscy wolni wokół Piszta siedzący wszyscy wielcy i mali holdowali w Pieckach w wigilię Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny [14 sierpnia]³¹.

³¹ Ibidem, s. 84–85: *Stadt Heiligebeil, rat, schepen und die gancze gemeyne am Sontage vor Margarethe ibidem. Ritter und knechte des Belgisschen und des Synhenisschen camerampts, ouch die freyen derselben camerampte, holdigten czur Balge am tage Margarethe. Die stad Synthen am Donrstage nach Divisionis apostolorum daselbest, rath, scheppen und die gemeyne. Stadt Crewczburg, rath, scheppen und die gemeyne am selben tage daselbest. Ritter und knechte kleyn und gros der camerampte Crewczburg und Knawten, dezgleich die freyen, holdigten daselbest eodem die. Ritter und knechte kleyn und gros, dorczu die freyen und die scholczen der Dewtschen dorffer, der camerampte Brandenburg und Hunthenaw holdigten czu Brandenburg am Sontage nach Divisionis apostolorum. Die rete, scheppen und die gemeynen der dreyer stete Koningesberg daselbest uffim huzze am Dinstage vor Marie Magdalene. Ritter und knechte kleyn und gros, die freyen und ouch eczliche Deutsche scholczen der dreyer camerampte Wargen, Girmaw und Pubeten holdigten daselbest czu Koningesberg am selben tage. Die ritter und knechte und darczu die freyen kleyn und gros der camerampte Schoken, Kaymen und Waldaw holdigten czu Waldaw am Donrstage nach Marie Magdalene. Die freyen kleyn und gros des gebietes Labiaw und des camerampts Cremitten, die burger von Labiaw, die burger von Tapiaw und ouch die freyen kleyn und gros czu Tapiaw holdigten daselbest czu Tapiaw am Sontage nest nach Marie Magdalene, das was der tag Jacobi. Rat, scheppen und die gemeyne der stad Welaw am Montage nach Jacobi daselbest. Die freyen kleyn und gros des Welawsschen und des Nadrauwisschen gebietes holdigten daselbest czu Welaw am selben tage. Rat, scheppen und die gemeyne czur Allenburg doselbest czur Allenburg am selben tage. Die freyen kleyn und gros desselben camerampts holdigten doselbest czu Wonsdorff am Dinstage nach Jacobi. Rath, scheppen und die gancze gemeyne czu Gerdawwen holdigten am Midwoch nach Jacobi daselbest czu Gerdawwen. Freyen cleyn und gros des gebietes Girdawwen holdigten doselbest am selben tage. Freyn cleyn und gros des gebietes Angerburg holdigten doselbest am selben tage. Eczliche ussim rathe, von den scheppen und us der gemeynen von Nordenburg holdigten doselbest czu Girdawwen am selben tage. Eczliche ussim rathe, von den scheppen und us der gemeynen von Angerburg holdigten daselbest czu Gerdawwen am selben tage. Rath, scheppen und die gancze gemeyne czu Domenaw holdigten daselbest am Freitage nest nach Jacobi daselbest czu Domenaw. Ritter und knechte, die cleynen freyen und ouch die Dewtschen scholczen holdigten am selben tage doselbest czu Domenaw. Rat, scheppen und die gemeyne der Lischken czur Ilaw am Sontage nach Petri ad vincula. Ritter und knechte des Ilawsschen, des Worgisschen und des Wornisschen kamerampts, desgleich ouch die freyen derselben kamerampte kleyn und gros holdigten ouch daselbest czur Ilaw am selben tage. Rath, scheppen und die gancze gemeyne czu Barthensteyn holdigten am Dinstage nach Petri ad vincula daselbest. Ritter und knechte kleyn und gros und ouch die freyen des kamerampts Barthensteyn holdigten daselbest czu Barthensteyn eodem die. Rat, scheppen und die gancze gemeyne czu Schippenpeil holdigten am Donrstage nach dominici daselbest czu Schippenpil. Ritter und knechte des kamerampts Lewnenburg holdigten czu Lewnenburg am selben tage. Die freyen gros und kleyn, darczu die Deutschen scholczen und die gemeyne der stad Lewnenburg holdigten die czeit doselbest. Ritter und knechte kleyn und gros des gebietes Barthen, desgleich ouch die freyen holdigten czu Barthen am Sonnabende vor Laurencii. Eczliche van den reten und gemeynen der stete Barthen und Dringefort daselbest eodem die. Rat scheppen und die gemeyne czu Rastenburg*

Jak widać z powyższego zapisu od 12 lipca do 14 sierpnia 1450 r. szlak podróży wielkiego mistrza Ludwika von Erlichshausen po Prusach Dolnych wiódł od Świętomiej-sca przez Bałgę – Krzyżpork – Pokarmin – Królewiec – Wałdowo – Tapiawę – Welawę – Alembork – Wąsowo – Gierdawy – Domnowo – Pruską Hławę – Bartoszyce – Sępopol – Sątoczno – Barciany – Kętrzyn – Szestno – Mrągowo do Piecek³².

15 sierpnia wielki mistrz opuścił Prusy Dolne, bowiem znalazł się w Szczytnie, należącym do komturstwa elbląskiego, a więc powrócił do Prus Górnych. Podróżując przez południowe tereny Prus Górnych tym razem wielki mistrz po opuszczeniu Szczytna (jak widać z poniższego zapisu) odwiedził Małgę, Nidzicę, Działdowo, Dąbrówno, Wierzbi-cę, Olsztynek, Ostródę, Miłomłyn, Morąg, Miłakowo i Pasłęk:

Rada, lawnicy i cale pospólstwo miasta Pasymia hołdowali w Szczytnie w dniu Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny [15 sierpnia].

Rycerze i knechci, podobnie ci wolni obu [nacji] polskiej i pruskiej wielcy i mali hołdowali w Szczytnie w sam dzień Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny [15 sierpnia].

Ci wolni polscy i pruscy, w puszczy wokół Małgi siedzący, hołdowali w Maldze w niedzielę po Wniebowzięciu Najświętszej Maryi Panny [16 sierpnia].

Rada, lawnicy i pospólstwo miasta Nidzicy hołdowali w Nidzicy w niedzielę po Wniebowzięciu Najświętszej Maryi Panny [16 sierpnia].

Ci wolni mali i wielcy, Prusowie i Niemcy, tego samego komornictwa hołdowali w tym samym miejscu w poniedziałek najbliższy potem [17 sierpnia].

Rada, lawnicy i cale pospólstwo miasta Działdowa hołdowali w tym samym miejscu w Działdowie we wtorek najbliższy po Wniebowzięciu Najświętszej Maryi Panny [18 sierpnia].

Ci wolni wszyscy mali i wielcy tego samego komornictwa hołdowali w tym samym miejscu w środę najbliższą po Wniebowzięciu Najświętszej Maryi Panny [19 sierpnia] na zamku.

Rycerze i knechci mali i wielcy całego komturstwa ostródzkiego hołdowali wszyscy w Dąbrównie w czwartek najbliższy po Wniebowzięciu Najświętszej Maryi Panny [20 sierpnia]. Ten pan wielki mistrz mówił te wypowiedanie w takich słowach: Drodzy wierni słudzy, my zapowiadamy wam, to my chcemy dawać wam, pozostawiać was przy waszych prawach, przywilejach, wolniznach i sądach, te wy od naszego zakonu i naszych przodków mieliście, i chcemy wam te nie umniejszać, lecz lepiej (chętniej) polepszać, i wierni wam, to wy nam i naszemu zakonowi z powrotem (ponownie) także pozostaniecie,

---

am tage Laurencii daselbest. Ritter und knechte, kleyn und gros, desgleich die freyen beyde Prewssch und Polanisch, ouch die Deutschen scholchen des gebietes Seesten holdigten alle daselbest czu Seesten am Midwoch nehest nach Laurencii. Rat, scheppen und die gancze gemeyne die stadt Seynszburg holdigeten daselbist am abende Assumpcionis Marie. [...] Die Polanisschen freyen umhe Johanszburg gesessen alle gros und kleyne holdigeten czu Peczschendorff am abende Assumpcionis Marie.

³² M. Toeppen, *Historia Mazur*, s. 151–152.

zostać przy swoich i naszych przywilejach i listach (pismach). Na to odpowiadają oni jemu wszyscy, że oni to chętnie czynią i jemu także i temu zakonowi przy jego przywilejach pozostawać chcą, 20 dnia miesiąca sierpnia roku 50-tego [20 sierpnia 1450].

Ci wolni komornictwa w Wierzbicy [z tamtejszych] lanów holdowali w piątek przed św. Bartłojem [21 sierpnia] w tym samym miejscu w Wierzbicy [wśród tamtejszych] lanów.

Rada, ławnicy i pospólstwo w Olsztynku holdowali w tym samym miejscu w Olsztynku w sobotę przed św. Bartłojem [22 sierpnia].

Ci wolni mali i wielcy komornictwa Olsztynek holdowali w tym samym miejscu w Olsztynku w wigilię św. Bartłoję [23 sierpnia].

Rada, ławnicy i pospólstwo miasta Ostródy holdowali w tym samym miejscu w dniu św. Bartłoję [24 sierpnia].

Wolni mali i wielcy komornictwa ostródzkiego holdowali w tym samym miejscu we wtorek po św. Bartłoję [25 sierpnia].

Rada, ławnicy i pospólstwo miasta Miłomłyn holdowali w czwartek po św. Bartłoję [27 sierpnia] w tym samym miejscu.

Pewni z rycerstwa jako herbowi (część, ci ze świecznika?) i oprócz tego jeszcze jeden z nich i przy tym ci wolni wielcy i mali komornictwa Miłomłyn holdowali w tym samym miejscu w tym samym dniu.

Rada, ławnicy i pospólstwo miasta Morąga holdowali w tym samym miejscu w piątek po św. Bartłoję [28 sierpnia].

Rycerze i knechci, i przy tym wolni wielcy i mali komornictwa Morąg holdowali w tym samym miejscu w tym samym dniu.

Rada, ławnicy i pospólstwo miasta Miłakowa holdowali w tym samym miejscu w niedzielę przed dniem św. Idziego [30 sierpnia].

Pewni z rycerstwa i pewni z wolnych wielcy i mali komornictw Burdajny i Miłakowo holdowali w Miłakowie w tym samym dniu.

Pewni z rycerstwa, także pewni z wolnych wielcy i mali tych samych komornictw Burdajny i Miłakowo holdowali w tym samym miejscu w poniedziałek [31 sierpnia].

Rada, ławnicy i pospólstwo miasta Pasłęk holdowali w tym samym miejscu w dniu św. Idziego [1 września] na zamku.

Rycerze i knechci, mali i wielcy, i także ci wolni holdowali w tym samym miejscu w Pasłęku na zamku w tym samym dniu³³.

³³ *Geschichten von wegen eines Bundes, s. 85–86: Rath, scheppen und die gancze gemeyne der stadt Bassenheim holdigeten zcu Ortossburg am tage Assumpcionis Marie. [...] Ritter und knechte, desgleich die freyen beyde Polanisch und Prewsch gros und kleyne holdigeten czu Ortulsburg am selben tage Assumpcionis Marie. Die freyen Polanisch und Prewsch, in der wiltnisse umbe die Malge gesessen, holdigten uff der Malge am Sontage nach Assumpcionis Marie. Rat, scheppen und gemeyne der stadt Neydemburg holdigten czu Neydemburg am Sontage nach Assumpcionis Marie. Die freyen kleyn und gros, Prewsch und Deutsch, desselben kamerapts holdigeten daselbest am Montage nehest darnach. Rat, scheppen und die gancze gemeyne der stadt*

Po odebraniu 1 września 1450 r. w Pasłęku hołdów wielki mistrz Ludwik von Erlichshausen (pewnie już następnego dnia) udał się do swojego zamku w Malborku. Musiały wówczas zwierzchnika zakonu pochłonąć na długi czas ważne sprawy, skoro dopiero w lipcu następnego roku dokończył objazdu hołdowniczego kraju. A pozostały mu jeszcze do objechania miejscowości na Pomorzu (Bytów, Lębork i Puck):

Rada, ławnicy i pospólstwo miasta Bytów hołdowali w tym samym dniu w piątek najbliższy przed św. Małgorzatą [9 lipca] w 1451 roku, wtedy ten pan wielki mistrz nie pociągnął w pierwszym roku.

Rycerze i knechci mali i wielcy i także wolni hołdowali w tym samym miejscu w Bytowie w sobotę [10 lipca] następnie.

Rycerze i knechci mali i wielcy i także wolni mali i wielcy wójtostwa lęborskiego hołdowali w tym samym miejscu w niedzielę najbliższą przed dniem św. Małgorzaty [11 lipca] w 1451 roku.

Rada, ławnicy i te całe pospólstwo miasta Lęborka hołdowali w tym samym miejscu tego samego dnia.

Ci wolni mali i wielcy komornictwa Mirachowo hołdowali w Lęborku w poniedziałek potem, który był w wigilię św. Małgorzaty [12 lipca].

Rada, ławnicy i pospólstwo w Pucku hołdowali w tym samym miejscu w środę najbliższą po św. Małgorzacie [14 lipca].

Soldaw holdigten daselbist czy *Soldaw am Dinstage nehest nach Assumpcionis Marie. Die freyen alle kleyn und gros desselben kamerampts holdigten daselbest am Midwoch nehest noch Assumpcionis Marie uffim huwze. Ritter und knechte cleyn und gros des ganzcen Osterrodisschen gebietes holdigten alle* czy *Ilgenburg am Donrstage nest nach Assumpcionis Marie. Der here homeister sprach die zusagunge in solchin worten: Liben getruwen, wir sagen euch* czy *das wir euch wellen laszen bey euwern rechten, privilegien, freyheiten und rechten, die ir von unserm orden und unsern vorfarn habet, und wellen euch die nicht wenigern sunder lieber bessern, und getruwen euch, das ir uns und unsern orden widderumbe ouch werdet laszen bleiben bey seyren und unsern privilegien und brieffen. Daruff antworten się em alle, das się das gerne thun, und en ouch und den orden bey seyren privilegien lassen welden, XX die mensis Augusti anno L^{mo}. Die freyen des kamerampts czum Vierczig huben holdigten am Freitage vor Bartholomei daselbest czum Vierczig huben. Rath, scheppen und die gemeyne czum Hoensteyne holdigten daselbest am Sonnabende vor Bartholomei. Die freyen cleyn und gros des camerampts Hoensteyn holdigten daselbist czum Hoensteyne am abende Bartholomei. Rat, scheppen und gemeyne der stad Osterrode holdigten daselbist die Bartholomei. Freyen cleyn und gros des camerampts Osterrode holdigten daselbest am Dinstage nach Bartholomei. Rat, scheppen und gemeyne der stad Libemole holdigten am Donrstage nach Bartholomei daselbest. Eczliche von der ritterschaft als Steckel und sust noch eyner mit em und darczu die freyen gros und cleyne des kamerampts Liebemole holdigten daselbest am selben tage. Rat, scheppen und die gemeyne der stad Mornnng holdigten daselbest am Freitage nach Bartholomei. Ritter und knechte und darczu die freyen gros und kleyne des kamerampts Morungk holdigten daselbest am selbigen tage. Rat, scheppen und die gemeyne der stad Liebenstadt holdigten daselbist am Sontage vor Egidii. Eczliche von der ritterschaft und eczliche von den freyen gros und kleyn der camerampte Bordeyn und Libenstadt holdigten daselbist am Montage darnach. Rath, scheppen und gemeyne der stad Hollandt holdigten daselbest am tage Egidii uffim huwsze. Ritter und knechte kleyn und gros und ouch die freyen holdigten doselbist* czy *Hollandt uffim huwsze am selben tage. M. Toeppen, Historia Mazur, s. 152.*

Pewni nasi z rady i z pospólstwa z Helu holdowali w tym samym miejscu w Pucku w tym samym dniu.

Rycerze i knechci także ci wolni mali i wielcy tego okręgu rybackiego w Pucku holdowali w tym samym miejscu w tym samym dniu.

Jorge (Jerzy) z Wikrowa (nad Nogatem³⁴) holdował sam w czwartek [15 lipca] następnie tamże³⁵ [zapewne też w Pucku³⁶].

***

W sumie objazd holdowniczy Ludwika von Erlichshausena miał następujący przebieg:

- po odebraniu 1 kwietnia 1450 r. holdów na zamków malborskim od mieszkańców miasta Malborka udał się w podróż w kwietniu (zapewne w drugiej połowie) 1450 r. po najbliższej okolicy, do Lasek na Żuławach Malborskich, a 3 maja 1450 r. do Grabin Zameczka na Żuławach Stablewskich (Prusy Górne);
- 5–7 maja 1450 r. był w Gdańsku i Sobowidzu;
- 8–23 maja 1450 r. odwiedził Tczew, Sztum, Dzierżoń, Zalewo, Miłomłyn, Przemk w Prusach Górnych;
- 24 maja–12 czerwca 1450 r. – objazd ziemi chełmińskiej: Nowego Miasta Lubawskiego, Bratiana, Brodnicy, Lidzbarka Welskiego, Radzyna Chełmińskiego, Rogóźna, Grudziądz, Papowa Biskupiego, Torunia, Golubia, Kowalewa Pomorskiego, Starogrodu i Chełmna;
- 12–24 czerwca 1450 r. – podróż do Świecia, Tucholi, Człuchowa, Chojnic, Kiszewa i Starogardu Gdańskiego na Pomorzu;

³⁴ Wikrowo leży przy drodze z Malborka do Elbląga. Kiedyś leżało nad Nogatem. Dziś rzeka ta płynie ok. 4 km dalej. W Wikrowie znajdowało się leprozorium, które opiekowało się wyłącznie członkami zakonu krzyżackiego. Zarządzane było przez podszpitalnika, którym z reguły był brat zakonu krzyżackiego. M. Radoch, *Wydatki wielkich mistrzów na placówki szpitalne w Prusach w latach 1399–1409 (w świetle księgi podskarbiego malborskiego)*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, 2007, nr 1, s. 17.

³⁵ *Geschichten von wegen eines Bundes*, s. 86: *Rath, scheppen und die gemeyne der stadt Bewtaw holdigten daselbist am Freitage nest vor Margarete im eynundnfmffczigsten jare, denne der here homeister czog nicht dohen im irsten jare. Ritter und knechte kleyn und gros und ouch die freyen holdigten daselbest czu Bewthaw am Sonnabende darnach. Ritter und knechte und ouch die freyen kleyn und gros des gebietes Lauwenburg holdigten daselbest am Sontage nest vor Margarethe im LI^{ten} jare. Rath, scheppen und die gancze gemeyne der stadt Lauwenburg holdigten daselbest eodem die. Die freyen cleyn und gros des kamerampts Mirchaw holdigten czur Lauwenburg am Montage darnach, que fuit vigilia Margarethe. Rat, scheppen und die gemeyne czu Puwczk holdigten daselbest am Midwoch nest nach Margarethe. Eczliche ussim rate und von der gemeyne von Heile holdigten doselbest czu Puwczk am selben tage. Ritter und knechte ouch die freyen cleyn und gros des gebietes Puwczk holdigten daselbist am selben tage. Jorge von der Wickeraw holdigte alleyn am Donrstag darnach ibidem.*

³⁶ Jest mało prawdopodobne, aby wielki mistrz (jeszcze 14 VII albo już 15 lipca) z Pucka udawał się do Wikrowa (ok. 120 km), położonego między Malborkiem a Elblągiem. Po odebraniu holdów w Pucku Ludwik von Erlichshausen niewątpliwie już powracał do Malborka.

- 25 czerwca 1450 r. – pobyt w Nowem nad Wisłą (Prusy Górne);
- 27 czerwca 1450 r. – odwiedziny Gniewa na Pomorzu;
- 9–11 lipca 1450 r. – podróż do Elbląga i Tolkmicka (Prusy Górne);
- 12 lipca–14 sierpnia 1450 r. – objazd Prus Dolnych: Świętomiejscza, Krzyżporoka, Pokarmina, Królewca, Wałdowa, Tapiawy, Welawy, Alemborka, Wąsowa, Gierdaw, Domnowa, Pruskiej Hawy, Bartoszyce, Sępopola, Sątoczna, Barcian, Kętrzyna, Szestna, Mrągowa i Pieceki;
- 15 sierpnia – 1 września 1450 r. – dokończenie hołdowania Prus Górnych: Szczytna, Małgi, Nidzicy, Działdowa, Dąbrówna, Wierzbicy, Olsztynka, Ostródy, Miłomłyna, Morąga, Miłakowa, Burdajni i Pasłęka;
- 9–15 lipca 1451 r. – dokończenie odbierania hołdów na Pomorzu: od mieszkańców Bytowa, Lęborka, Mirachowa, Pucka i Helu.

Wizyty wielkiego mistrza w wymienionych wyżej ośrodkach administracyjnych państwa krzyżackiego świadczyć może o ich dużym znaczeniu w owym czasie i takie odwiedziny zwierzchnika Zakonu mogły być dla ich mieszkańców zaszczytem. Natomiast mieszkańcy z okolicznych miejscowości, do których zwierzchnik Zakonu nie przybywał, udawali się dla złożenia hołdu do najbliższego ośrodka odwiedzanego przez Ludwika von Erlichshausena. Wielki mistrz, jak można się domyślać, nocował wraz ze swoją świtą w mijanych po drodze zamkach krzyżackich. Hołdy składali rycerze, knechci, wolni wielcy i mali, sołtysi, rajcy, ławnicy pospólstwo miast, a także przysiężni wałowi, sołtysi i członkowie rad wsi żuławskich.

Zachowana relacja, oprócz tego, że ukazuje nam ówczesną sieć miast i wsi, to także pokazuje nam, gdzie znajdowały się wówczas na terenie państwa krzyżackiego niektóre większe, aktywne skupiska Prusów (komornictwo Tolkmicko, liszki wokół Pruskiej Hawy, prokuratorie Szestno i Szczytno, puszcza wokół Małgi, komornictwo Nidzica), Mazurów (prokuratorie Szestno, Pisz i Szczytno, puszcza wokół Małgi) i Niemców (komornictwa Pokarmin, Wargen, Germau, Pobethen, Domnowo, Nidzica, prokuratoria Szestno, urząd leśny Sątoczno i wsie z wójtostwa tczewskiego wokół Sobowidza).

Bibliografia

Źródła

Franciscani Thorunensis, Annales Prussici (941–1410), wyd. E. Strehlke, w: *Scriptores rerum Prussicarum*, Bd. 3, Leipzig 1866, s. 13–399.

Geschichten von wegen eines Bundes von Landen und Steten wider den Orden Unser Lieben Frauen und die Bruder desselben Ordens im Lande zu Prussen geschehen, hrsg. v. Max Toeppen w: *Scriptores rerum Prussicarum*, Bd. 4, Leipzig 1870, s. 71–211.

Opracowania

- Biskup M., Labuda G., *Dzieje zakonu krzyżackiego w Prusach. Gospodarka – społeczeństwo – państwo – ideologia*, Gdańsk 1988.
- Gąsiorowski A., *Podróże panującego w średniowiecznej Polsce*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, 1973, t. 25, z. 2, s. 41–67.
- Jähnig B., *Ludwig von Erlichshausen*, w: *Die Hochmeister des Deutschen Ordens 1190–2012. Quellen und Studien zur Geschichte des Deutschen Ordens*, Bd. 40, hg. von U. Arnold, wyd. 2, Weimar 2014, s. 134–142.
- Neitmann K., *Der Hochmeister des Deutschen Ordens in Preußen – ein Residenzherrscher unterwegs. Untersuchungen zu den Hochmeisteritineraren im 14. und 15. Jahrhundert*, Köln-Wien 1990.
- Pizuński P., *Poczet wielkich mistrzów krzyżackich*, Gdańsk 1997.
- Radoch M., *Wydatki wielkich mistrzów na placówki szpitalne w Prusach w latach 1399–1409 (w świetle księgi podskarbiego malborskiego)*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie”, 2007, nr 1(255), s. 3–18.
- Toeppen M., *Geschichte Masurens. Ein Beitrag zur preußischen Landes- und Kulturgeschichte*, Leipzig 1870.
- Toeppen M., *Historia Mazur. Przyczynek do dziejów Krainy i kultury pruskiej*, tłum. M. Szymańska-Jasińska i opr. G. Jasińska, Olsztyn 1995.
- Voigt J., *Geschichte Preussens, von den aeltesten Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des Deutschen Ordens*, Bd. 8, Königsberg 1838.

Ludwig von Erlichshausen's homage-taking tour of 1450 and 1451

Summary: An interesting historical report published by Max Toeppen and left untapped by other historians details the homage tour of the Grand Master Ludwig von Erlichshausen through Upper and Lower Prussia, Chełmno Land and Pomerania during four months of 1450 (from early May to early September), and one week of July 1451. Inspections of 71 administrative centers of the Teutonic state by the Grand Master of the Teutonic Order confirm their importance at the time, and were an honor for the residents. The inhabitants of the villages located off the Grand Master's route paid their homage by visiting the nearest towns. Ludwig von Erlichshausen and his entourage stayed in Teutonic castles along the route. The Grand Master received homage from knights, soldiers, squires, free peasants, landowners, village mayors, councilors, jurors, town folk, councilors, as well as the local administrators from the Żuławy region, including dyke inspectors, village mayors and other village council members. The report presents the network of cities and villages of the Teutonic State, and identifies larger and active clusters of Prussian, Masurian and German populations.

Keywords: Ludwig von Erlichshausen, homage, tour, Grand Master, Teutonic Order